

Vidékpolitikai javaslatok

- különös tekintettel a Tiszai Magyarország víz- és tájgazdálkodási problémáinak megoldására javasolt integrált tájfejlesztési koncepcióra

Készült
a SZÖVETség az Élő Tiszáért Egyesület
Integrált tájfejlesztés (ILD) projektjének eredményeképpen
Flachner Zsuzsanna (MTA TAKI), Dr. Borsos Béla (UNDP), Balogh Péter (SZÖVET)

Az elmúlt időszak eseményei látványosan bizonyítják, hogy Tisza völgyben folytatott jelenlegi vízgazdálkodási és tájhasználati koncepció és gyakorlat nem felel meg sem a társadalmi, sem az ökológiai, természetföldrajzi követelményeknek. Az általános mezőgazdasági, vízgazdálkodási, környezeti válság, az érték(té)vesztés legjobb bizonyítéka, hogy:

- az elmúlt 11 évből 4-szer volt az „évszázad árvize”: a mértékadó árvízszint immár nem mértékadó: a százötven éves árvízvédelmi koncepció megbukott;
- az árvizek ellenére /mellett a vízgyűjtő gazdálkodási tervezés során leggyakrabban felmerülő probléma a „készlethiány”, az iparszerű víz- és tájhasználat rendszerszerű szárazodást eredményez(ett) – és az öntözési-vízpótlási koncepció megbukott;
- az idei és a tavalyi év csapadék-adottságai jól jelzik a megnövekedett szélsőségeket, amiket immár kezelnie kell az Alföld vízgazdálkodásának.

Az eddig követett koncepció a vidék kiszolgáltatottságához és leépüléséhez vezetett, és biztosan alkalmatlan a világgazdaság és a klímaváltozás egyre határozottabban jelentkező kihívásainak megválaszolására. Nem „továbbfejlesztetni” kell a régi koncepciót, hanem új rendszert kell kiépíteni, ami fenntartható választ adhat az új kihívásokra. Az idő elment a meg sem valósuló VTT mellett. A fentieknek megfelelően a táj- és vízgazdálkodás problémáinak megoldása egy új, korszerű, a VTT kereteit meghaladó, fenntartható paradigma szerint lehetséges.

Az új rendszer bevezetése ugyanis lehetetlen a jelenlegi rendszer keretei között, az egyes reformtörekvések *rendre* megbuknak a jelenlegi szabályzókon. Ezért egységes, átfogó reformra van szükség, mely magában foglalja az alábbi ágazatok újraszabályozását:

- vízgazdálkodás (árvízvédelem, vízviisszatartás, -pótlás, belvízkezelés)
- tájhasználat (agri cultura versus agro biznisz)
- tulajdoni rendezés, vagyongazdálkodás é jogszabályi környezetük
- birtokrendezés, földhasználati formák és ezek szabályozása
- terület- és vidékfejlesztés.

Olyan új tájhasználati koncepcióra van szükség, ami képes kezelni a vízviszonyokban jelentkező szélsőségeket és képes biztosítani a területek önfenntartását a különböző szinteken (település – régió – ország). **A tájak víz puffer kapacitását növelő tájhasználatot és táji vízviisszatartást kell megvalósítani**, azaz a tájak olyan értelmezése és használata (művelése) szükséges, ami a potenciális vízborításhoz igazodik. A mély fekvésű területeket élő ártérként kell hasznosítani, így a közvetlen mezőgazdasági hasznok mellett (erdők, gyepek, vizes élőhelyek hasznai), közvetett hasznok is jelentkeznek, mert a területek be tudják fogadni a víztöbbleteket, ami által pótolni tudják a vízhiányokat, vagyis az árvizek és belvizek az aszályok semlegesítésére fordítódnak (és viszont). A folyók elgátolása és duzzasztása révén egyedi nagy víztestek kialakítása nem alkalmas módszer a hatékony vízviisszatartásra, mert a víz a tájban eredendően a talajban, a vegetációban és az alsó légkörben tározódik és hasznosul.

A fenntartható tájfejlesztés alapvető elemei az alábbiak:

1. A vizeket levezető és koncentráló iparszerű vízgazdálkodásról át kell térni a táji víztározásra, amikor is a tájak eredendő természetes rendszereit, a meglévő mély fekvésű területeket, medreket és ártereket használjuk fel a víz befogadására és adagolására.
2. A tájak használatát az eredendő adottságaikhoz kell igazítani, a legérzékenyebb vízháztartású Tiszai-alföldön a többletvizeket a természetesen mély fekvésű árterekbe kell vezetni, melyek művelését a szinteknek, ill. a szintek által meghatározott vízborításnak megfelelően kell kialakítani.
3. A mozaikos tájhasználatra mozaikos vidékgazdaságot kell kiépíteni, ami több lábon álló önérdekű rendszerként képes a tájak és az emberek (ön)fenntartását, megújulását biztosítani. Ez jelenti a kisléptékű, helyi feldolgozóipar és energiaellátás kiépítését, a helyi piacok helyreállítását, valamint város és vidék(e) kölcsönös függőségének kialakítását.

A fentebb vázolt integrált tájfejlesztési elképzelésnek azonban a jelenlegi viszonyok között nagyon sok és nagyon komoly akadálya van. Ezek intézményi, jogszabályi korlátokat, szervezeti, finanszírozási nehézségeket és szociális, társadalmi, tudati gátakat egyaránt jelentenek.

Földhasználati problémák:

- Kárpótlás: a kilencvenes években kialakult birtokszerkezet szerencsétlen politikai alku következménye, amelynek nincs köze sem a szerves fejlődéshez, sem a valós társadalmi igényekhez. (Megjegyzendő, hogy a FIDESZ annak idején ellenezte a kárpótlást.) A nem helyben lakó tulajdonosok, öregek, nem a mezőgazdaságban tevékenykedők érdektelensége miatt a föltulajdon és földhasználat kettéválik.
- Osztatlan közös tulajdon: a kárpótlási folyamat áldatlan folyamánya, mindenféle művelést megnehezít, de különösen az integrált tájgazdálkodást; ugyanakkor nem szolgál valódi közösségek valódi tulajdonaként, ami az önfenntartó vidéki gazdaság egyik alapja lenne.
- Jogi személyek földtulajdonának tilalma: egyrészt az egyesületekre, alapítványokra is kiterjedő tilalom lehetetlenné teszi a nem kormányzati szervezetek számára a földszerzést, másrészt a tulajdon és használat kettéválásához vezet. Ezzel együtt nem éri el eredeti célját, a birtokkoncentráció megakadályozását és a külföldiek földtulajdonszerzésének megelőzését (amiket egyéb, hatékony eszközökkel pedig szükséges lenne visszaszorítani).
- Tulajdonjog és földhasználat kettéválása: a jogi szabályozás átláthatatlansága miatt gyakorlatilag minden más földhasználat, mint a bejáratott kategóriák és elsősorban a szántóföldi művelés, lehetetlenné válik. Ez különösen igaz a természetszerű (gyakran vegyes/mozaikos) művelési módokra.
- Művelési ágak: a művelési ágak rendszere igen merev és nem tükrözi a valós viszonyokat, illetve a potenciális lehetőségeket sem. Mesterségesen szorítja korlátok közé a földhasználati lehetőségeket, akadályozza a természeti folyamatok értékteremtését (pl. szukcesszió, halak szaporodása, stb.), szűk kategóriákba osztja a termőföld használatának módjait és nagyléptékű, iparszerű művelésre készlet. Nem teszi lehetővé, hogy földhivatali hercehurca nélkül, a gazdálkodó saját belátása szerint, a táj adottságainak figyelembe vételével sokoldalúan művelje a földjét. Példák: fás legelő, bokrosodó foltok az erdő felnövésének lehetővé tételére, vizes élőhelyek, sövények, erdősávok meghagyása. A nedves terület mint földhasználati kategória nem létezik, csak a mesterségesen művelt területet ismeri el a jog termékenynek.
- A mezőgazdasági termőföld fogalmának leszűkítése oda vezet, hogy művelésből való kivonásért illetéket kell fizetni akkor is, ha egyébként fokozott biomassa termeléssel vagy ökoszisztéma-szolgáltatással rendelkező területet kívánunk létrehozni, pl.: a biodiverzitás (mint géntartalék) és/vagy a vízpuffer-kapacitás növelése bokros, bozótos terület, nedves terület, ártéri rét, stb. formájában. A művelési kötelezettség fogalma nagyon mereven és szűken értelmezett, nem engedi meg az eltéréseket.

- A földmérés, telekmegosztás, alrészlet kialakítása mind igen bürokratikus, számtalan lépésből álló és drága folyamat. A szintvonalas parcellázásnak, vagyis a táji kontúrok figyelembe vételének nincsenek meg a feltételei.
- A birtokrendezési próbálkozások teljes kudarca oda vezet, hogy a mai napig teljesen lehetetlen birtokszerkezet létezik, amelynek adminisztrálása, kezelése, bérleti, támogatási és tulajdoni viszonyainak nyilvántartása rengeteg felesleges energiát és forrást emészt fel; ráadásul lehetetlenné teszi a fenntartható tájszerkezet és a fenntartó tájműködés kialakulását.
- A helyrajzi számok és művelési ágak csapdájában nem tud a természetvédelmi cél érvényesülni. Pedig a gazdag biodiverzitás és az ökoszisztéma szolgáltatások a legfontosabb nemzetgazdasági erőforrások, minden további valós gazdasági tevékenység alapjai.
- A faltól-falig művelési kötelezettség helyett be kell vezetni a gazdasági tájakban is adottságokhoz igazodó szabadon hagyandó parcellarészeket, amik a természeti táj refugiumaiként és génbankjaiként szolgálhatnak.
- A szűken vett, fajvédelemre összpontosító ágazati természetvédelem nem elegendő a természet, az erőforrások megújulásának rendszerszerű fenntartásához, az agrárium és a természetvédelem integrálása, vagyis széleskörű agrár-környezetgazdálkodás szükséges.
- A fentieket tovább nehezíti a valós agroökológiai potenciált egyre kevésbé tükröző, kizárólag szántó orientált, elavult értékelési rendszer, az aranykorona.

Vízgazdálkodási problémák:

- A megosztott jogi szabályozás és a szervezeti felépítés elkülönülése miatt (árvízvédelem, belvízvédelem, vízellátás, mezőgazdasági vízhasznosítás) nem valósul meg egy-egy terület egységes vízgazdálkodása. Miközben a belvíz elvezetésért felelős szervezeti egységek és vízgazdálkodási társulatok a folyóba juttatják a földeken található vizet, az árvízvédelemért felelős egységek kénytelenek megnyitni a vésztározókat, hogy a gátak épségét és a mögöttük elterülő „mentett” oldalt védjék.
- A vízkárelhárításnak saját korlátai szabnak határt. Jogszabály írja elő, hogy a vizet a mentett oldalra kivezetni tilos, a vésztározókat pedig csak megfelelő készütség elrendelése esetén szabad megnyitni. Ugyanakkor a belvíz elvezetése kötelezettség olyan területekről is, amelyek pedig természetes árvízi tározóknak lennének minősíthetők. Az egész rendszer a szélsőséges helyzetek reaktív kezelésére állt rá rendszerelvű vízmérleg javítás helyett.
- A területi (öblözeti) alapú szervezettség nem tud eléggé érvényesülni. A vízügy hadi helyzetre szakosodott klasszikus hierarchikus szervezete nem tud(ott eddig) hatékonyan belenőni a tájgazdálkodás-alapú proaktív integrált vízgazdálkodásba. A vízügyi társulatok, a vízügyi igazgatóságok, az önkormányzatok és a mezőgazdasági területi vízgazdálkodásban érdekelték között a kapcsolat feszül, ellenérdekeltségek állnak fenn és egymással küzdenek a finanszírozási forrásokért.
- A jogosítványok elvesztésével az egyéni felelősség háttérbe szorult. A gazdák minden feladatot és felelősséget az államra és a társulatokra hárítanak és elvárják parcelláik vízmentesítését, miközben a tőlük elvárható megelőző rendszerszerű beavatkozásokat nem végzik el.
- Mechanikus és károrientált szemlélet. A vízborítás ellen harcolnak, ahelyett hogy az előnyeiket kihasználó rendszert építenének ki. Szabályozott, középvízi vízállásnál megkezdett vízkivezetésre nincs lehetőség. A műtárgyakat mesterséges üzemeltetésre és nagy vízhozamokra tervezik, ahelyett, hogy a termőföldet vennék olyan művelési ágba, amely lehetővé teszi az időleges elárasztást. A vízgazdálkodási feladatok megoldásában az elégtelen ágazati eszközök mellé nem veszik igénybe a területi eszközöket.

Strukturális problémák:

- A vidéki lakosságnak, sem helyi közösségi sem egyéni szinten nincsenek meg a jogosítványai a környező területek feletti gazdálkodásra – ez vezetett a vidék gazdátlanságához. A halászati jog esetében például a közösségi funkciójú területeknek közösségi tulajdonban lenne a helyük. Az alapvetően ökoszisztéma szolgáltatásaik miatt hasznot hozó erőforrások forgalomképességét meg kell szüntetni.
- Minden területen feleslegesen túlbonyolított adminisztráció és bürokratikus eljárások, engedélyezési procedúrák, ellenőrzési rendszerek nehezítik az eredményes gazdálkodást. A támogatási rendszerekre épülő nyersanyagtermelő mezőgazdaság eredménye a rugalmas tájhasználat ellehetetlenítése.
- A helyi szereplők részéről kényelmes a hozzáállás, változtatási kényszer nincs: az árvíz, belvíz elleni védelmet elvárják, szerzett jogként kezelik, szárazság esetén pedig semmit nem tesznek annak elkerülésére: tudati gátak, a rendszer ismeretének hiánya akadályozza meg őket ebben.
- A támogatási rendszer alkalmatlan a valós környezeti kihívások kezelésére, gyakorlatilag a társadalom tartja el a mezőgazdaságot. Ez a pénz azonban nem az ott dolgozók jólétének megteremtésére, hanem a háttérpar, járulékos költségek, beruházások, tőkeintenzív megoldások, hitelek támogatására megy el, végső soron a városi gazdaság visszaszippantja.
- Az elmúlt húsz évben a gazdálkodók eszközállományukat, technológiájukat, tudásukat hatalmas hitelekkel („banki prés”) az exportorientált intenzív árutermelés felé irányították, a hivatalok pedig nem értik a komplex problémát és a komplex/integrált megoldások előnyeit. A mozaikos tájhasználat és a földhasználat ésszerűsítése támogatási elvonásokat, ellenőrzést, feljelentést vált ki még akkor is, ha egyébként ésszerű lenne a megoldás.
- Az államnak vissza kell térnie a helyi közösségek és helyi gazdasági érdekek képviselőjére, és túlzott központosításról a hierarchikus önkormányzatiság elveihez és gyakorlatához.

A „szabad” Magyarország eddigi húsz éve során most van először lehetőség arra, hogy koordinált, egy kézben megvalósuló mezőgazdasági, vízgazdálkodási és területfejlesztési irányítás révén átgondolt, egymást segítő, nem pedig egymást akadályozó szervezeti felépítési egységek alakuljanak ki. Ezek horizontális szervezeti felépítés helyett vertikális integrációban (a Tisza völgyében egy-egy ártéri öblözetben egységesen és az alatta, felette található többi öblözettel, illetve az alvízi és felvízi országokkal egyeztetve) valósuljon meg egy átgondolt, a természeti viszonyokhoz igazodó integrált tájfejlesztési koncepció.

A változás gátja a mai tájértelmezésünk, mai szakmai tudásunk, mai világnézetünk. Választott vezetőink felelőssége, hogy felismerik-e az idők szavát, a változás szükségét és végigvezetik-e a szükséges változtatásokat. A magunk részéről ebben felajánljuk segítségünket és szaktudásunkat. Az ENSZ Fejlesztési Programjának Környezeti Alapja (UNDP-GEF) és a Nemzetközi Duna Védelmi Bizottság Tisza csoportjának (ICPDR Tisza group) közös támogatásával jelenleg zajló, „Integrált tájfejlesztési program a víz- és tájgazdálkodás hatékonyságának fejlesztésére a Tisza vízgyűjtőn” elnevezésű projektben felgyülemlett tapasztalatokat örömmel bocsátanánk a Vidékfejlesztési Minisztérium szakembereinek rendelkezésére.

Nagykőrű, 2010. november 9.